

İKİ BULGAR TARİHÇİSİNİN İDDİALARI İLE İLGİLİ MÜLÂHAZALAR

M. Taggib Gökbilgin

Marksist Bulgar tarihçiliğinin son zamanlarda, «*Osmanlı feodalizmi problemleri*» diye dillerine doladıkları bir konuyu kendi yanlış ve esassız görüşlerine göre, tarihî gerçekleri tek taraflı ve sübjektif bir şekilde muhakeme ederek değerlendirmeye çalıştıkları görülmektedir.

Bunlardan Burmov adında biri, 1960 senesinde Stokholm'da toplanan tarihî temaslar kongresi münasebetiyle Bulgar İlimler Akademisi'nin neşrettiği «*Études Historiques*» adlı eserde «Balkan yarımadasının Türkler tarafından fethi meselelerine dâir kifayetsiz ve baştan başa tarafgir ve iddialı marksist görüşünü aksettiren bir yazı neşretmişti. Tarih araştırmalarına yeni başlamış ve kaynak bilgisinden mahrum olduğu kanısını uyandıran yazarın, bir müddet evvel elimize geçen bu yazısı, kendisine cevap vermiyecek derecede basit ve yavan görünüyorsa da, bazı mahfillerde bir tereddüt uyandırması ihtimali, sıraladığı mesnetsiz iddialarının tamamen sübjektif ve daha önceden verilmiş hükümlere dayandığını, kısaca ve ana hatları ile, belirtmeğe bizi sevk etmektedir. Şimdilik kendisinin tarih ilminin sağlam metodlarından ve salim neticelerinden ne kadar uzaklaşmış ve bunlardan habersiz bulunduğunu yüzüne vurmakla yetinecek, gerekirse ileride bütün argümanları, vesikaları ve bibliyografyası ile meselenin tafsil ve şerhine, konunun kendi aykırı zihniyetleri karşısında da daha fazla aydınlanmasına çalışacağız.

Burmov, «*Osmanlı Türklerinin Balkan yarımadasını istilâsı ve XIV-XV. asırlarda Balkanlardaki hakimiyetlerinin başlangıcı, doğu-güney Avrupa bölgesinin tarihî inkişafında ehemmiyetli akisler bırakan hadiselerdir.*» derken bir gerçeği ifade etmiş, fakat

burada yaşayan halkların siyasî istiklallerini ellerinden almak, onların tarihî inkişafında tabii seyri değiştirdikleri yolundaki iddiasında ise malûm sakim görüşü yine tekrarlamıştır.

Bir defa, Türklerin fütûhat devri başlangıcında, Bulgarların hakikî mânada siyasî bir istiklalleri olup olmadığı münakaşa edilebilir. Saniyen, onların tarihî inkişafındaki tabii seyir acaba hangi istikamette idi. Türklerin bu halkları hakimiyetleri altına almaları müsbet mi, yoksa, menfi mi bir etki yapmıştır, bunu tâyin etmek lâzımdır. Hele bu babda *«İstîlâ ettikleri memleketlerin sosyal ve ekonomik hayatında kendi âdet ve an'anelerini empoze etmişlerdir»* hükmü hiç bir değeri olmıyan ve her bakımdan temelsiz ve mesnetsiz bir iddiadır. Zira, Osmanlı İmparatorluğunun sosyal ve ekonomik hayatta çok defa uyguladığı prensip, ademi merkeziyet esasına göre ayarlanmıştı ve mahallî âdet ve an'aneler devletin mevcudiyeti, hakimiyeti ve hayatî menfaatleri ile çatışmadığı müddetçe geniş mikyasta hürriyet ve serbestlik içinde cari ve muteber idi. İmparatorluğuna diğer yerlerinde olduğu gibi çoğunlukla Bulgar halklarının sakin buldukları topraklarda da ve reaya mükellefiyetinin ne derecede insanî, âdil ve mutedil olduğu, diğer taraftan, dinî ve sosyal hayatlarında da ne kadar geniş müsaade ve imtiyazlar içinde yaşadıkları bilhassa onun zikrettiği XV. ve XVI. asırlarda, bunlara ne büyük bir dikkat ve hassasiyetle itina gösterildiği artık bütün dünyaca ve ilim erbabınca bilinen bir mütearife hükmündedir. Eğer empoze edilen âdet ve an'aneler olmuşsa-ki fâtihi bir halkın üstün medenî müesseselerinin geri bir toplumda bir tesir bırakmadığı iddia edilemez-bunlar ancak, umumî nizamın yararına ve bizzat Bulgar halkının daha ileri cemiyet haline gelmesine hizmet eden karakterde bulunmuşlardır. Yazarın, bu fütûhat devresinin büyük ehemmiyetine rağmen, tarihçilerin şimdiye kadar, buna lâyık olduğu ehemmiyeti vermemiş olmalarını kaydetmesi haklı görülebilir. Çünkü bu konuda, bu devir Osmanlı müesseseleri ve medeniyeti tarihini ilgilendiren çalışmalar bizde yeni başlamıştır ve bunların yüksek vasıfları yavaş yavaş aydınlanmağa başlamaktadır. Ancak, Türk arşivlerinin hazinelerinden elde edilebilen bu bilgiler sayesinde, bütün ilim âlemi de istifade ederek, tarihî gerçekleri ve Türk hakimiyetinin Balkanlarda teessüsü ile medeniyete ne büyük hizmetler ifa ettiğini daha iyi anlamaktadır. Binaena-

leyh, Burmov'un şimdiye kadar bu konularla ilgili neşriyatı, bazı monografileri kâfi ve tatminkâr bulmamasını, bizim açımızdan da yerinde kabul edilmek lâzımdır. Marksist tarih görüşü ile hareket eylediğini ilân eden bu Bulgar tarihçisinin, idealist metodu kullandıklarını ve bu sebeple de bu devrin problemlerini hakikî mahiyetleri ile kavrayamadıklarını iddia eylediği Türk, Amerikalı ve batılı burjuva tarihçiliğine atıp tutmasını mazur görmek ve onun içine saplandığı ruh haletine atfetmek gerekiyor. Ona göre, Osmanlı Türklerinin Balkanlarda hâkimiyet kurmalarının bu halkların yaşayış şartlarına en müsait bir tesiri yaptığı ve muahhar inkişaflarını sağladığı yolundaki haklı takdir ve tefsirler, *«vaktı-aların hayatızca (!) tahrifi gayretlerini göstermek»* ve *«emperyalizm siyaseti temayülünün ifadeleri»*dir. Fikir ve vicdan özgürlüğünden yoksun fakat, kendisini progressist tarih ilminin mensubu göstermeğe yeltenen bu yazarın bilmediği veya öğrenmek istemediği şey tarihî gerçeklerdir ve bunları hakıyla anlayıp tefsir edebilmekten âciz olduğu her sözüyle anlaşılmaktadır.

Şimdi, vazettiği problemleri gözden geçirelim :

1. Tarihçinin meşgul olacağı ilk mesele, şüphesiz mevcûd kaynakların tenkididir. Bunun filolojik ve metnin anlaşılması bakımından yapılması, sıhhatli bir kaynağa sahip olmak için ilk şarttır. Burmov'un bu cihete ehemmiyet atfetmemesi ilmi metoda riayetsizliğinin bir delilidir ve onun ciddiyetsizliği hakkında kâfi derecede bir fikir vermektedir. Yazarın bilhassa önem verdiği, ideolojik kriteriyum ise yanlış izâh edilmiş ve bahusus bir maksatla tefsire tabî tutulmuştur. Zirâ, Osmanlı hükümdarlarının XIV. asır başlarından itibaren Bizans topraklarında yaptıkları fütûhat devresine ait bütün kaynaklarda, bu tarihî eserler müelliflerinin mensup oldukları cemiyet ve kültür muhitlerinin zihniyet ve telâkilerinin, tarihî gerçekleri en tarafsız şekilde aksettirmek isteyen bütün tarihçilerce, dikkat nazarına alınması kadar tabii bir şey olamaz, şimdiye kadar yapılmış tenkid ve tahliller de ekseriya bu istikamette olmuştur. Buna *«ideolojik kriteriyum»* demekle Bulgar tarihçisi, yeni bir terim bulmaya özenmiş ve güya yepyeni bir hakikati açıklamış süsüne bürünmüş görünmektedir. Bu kaynakların otantikliği şüpheli olunca, ister Türk ister batılı tarihçi olsun hiç biri bunu ifadeden şimdiye kadar çekinmemiştir. İlmî metodlarla tenkidi yapıldıktan sonra sıhhat ve güven kazanan

her kaynak, tarihi gerçekleri büyük mikyasta aksettirmekte ve onun saçma sapan iddia ve isnatları hilâfına herkesin işine yaramaktadır. Olsa olsa önceden verilmiş yanlış hükümler ile malûl bu Bulgar tarihçisinin ve onun gibi düşününlerin hoşuna gitmez.

Millî ve lisan menşeleri çok çeşitli olan, grekçe, türkçe, lâ-tince ve italyanca yazılmış bulunan bu kaynaklar elbette mensup oldukları sosyal ve kültürel muhitlerin düşüncelerini aksettireceklerdir. Bu mülâhazanın hususî bir ehemmiyet kazanması varittir. Ancak, bu mülâhaza, bu vakıaların sıhhat derecesinin asgarî bir nitelikte bulunmasına asla sebep teşkil etmez. Ciddî ve objektif bir tarihçi muhakkak ki hıristiyan menşeli kaynakların, fatihlere karşı duydukları kini ne dereceye kadar çıkardığını, Türklerin fütûhat hareketlerini tefsirde ne gibi hatalara düştüklerini nazarı itibara alır ve bu malûmatı mukayeseler yapmak sûretiyle değerlendirir ve hakikat-i tarihiyeyi ne derecede aksettirdiğini tayin eder. Osmanlı kroniklerinin, Osmanlı hükümdar ve kumandanlarının iktidarlarını, âkilâne tedbirlerini, yüksek vasıflarını cezbeli bir şekilde anlatmak sûretiyle vakıaları arzetmek temayülünde bulduklarını iddia eden yazar, Türk kaynaklarının mahiyetine hakkıyla vukuf peyda etmekten ne kadar uzak bulunduğunu göstermektedir. Esasen, bu kaynakları okuyup anlamaktan âciz olduğu anlaşılan Burmov, belki kulaktan dolma bazı ön düşüncelerle böyle bir hükme kalkışmaktadır. Bahsettiği devirlere ait kaynaklardan meselâ, Neşri, Âşık Paşa-zâde, Bihiştî ve daha sonraki Kemâl Paşa-zâde, Âlî ve Selânikî gibi kronikçilerin ancak sırası geldiği yerde cezbeli bir şekilde vakıaları hikâyeye ve tavşif ettiklerini, fakat, bir çok ahvalde de, başta hanedana mensup şahsiyetler olmak üzere, vüzerayı ve ümerayı nasıl ince bir şekilde tenkit ettiklerini bilseydi, böyle yanlış ve haksız konuşmaya herhalde cesaret edemezdi. Tarihçi Kritovulos'un Bizans feodal aristokrasisinin menfaatlerini terviç ve ifade ettiği, bunların imtiyazlarını muhafaza edebilmeleri için Fâtih ile anlaşmayı arzu eylediği yolundaki iddia ve tefsiri de pek iltifat edilmeyecek bir görüştür. Kritovulos tarihinin tenkidi bizantinologlar tarafından yapılmış ve onun verdiği bilgiler, mümkün merteye hakikî değerler içinde değerlendirilmiştir. Bu konuda Burmov'un habersiz bulunduğu ve belki de anlayamayacağı bir çok âmiller vardır ki onları burada tafsil ve teşrih etmeye lüzum yoktur. İşte, Burmov'un,

birinci problem olarak ortaya koyduğunu söylediği noktalar bunlardır ve onun ne kadar indî ve tarafgir mülâhazalarla, tamamen menfi açılardan meseleyi muhakeme etmeğe çalıştığını göstermektedir. Bu münasebetle, sırası gelmişken ona iki sual tevcih etmek yerinde olsa gerekdir: Evvelâ, saydığı millî ve lisanî menşeleri çeşitli olan tarih kaynakları içinde niçin tek bir tane Bulgar tarihi kaynağı zikretmemektedir? Bu gün ona dayanarak, hükümlerde bulunacak mı idi, yoksa, onu da ideolojik kriteriyuma tabi tutarak ve her hangi bir kusurla malûl gösterek elimine etmek cihetini iltizam edecek miydi? O devirler için Bulgar ilim ve kültür seviyesinin böyle edebî ve-tarihî bir mahsûl vermeyecek derecede aşağı bulunduğu gerçeğini bir tarafa bırakarak, farz-ı muhâl böyle bir kaynak bulunsa idi, acaba Burmov hangi teraneyi tutturacaktı?

İkinci olarak hatıra gelen sual, bu gün, XX. asır tarihçiliğinin eriştiği merhale içinde ve onun ortaya koyduğu hakim prensiplerin ışığı altında aklına geldiği ve canının istediği şekilde tarihçilikten bahseden Burmov'un bu konudaki yazısı ideolojik kriteriyuma tabi tutulsa ve savunmasını yaptığı ideolojik görüş içerisinde izâha çalıştığı fikirleri, objektif bir şekilde değerlendirilmeğe teşebbüs olunsa, bu Bulgar tarihçisi acaba nasıl bir not alacaktı? Biz bu hususta pek iyimser olamıyoruz. Çünkü, progressist tarih metodu dediği metod, tarihi gerçekleri kabul ettiği nisbette ve bütün ideolojileri gerçek değerler içinde tefsire çalıştığı derecede muteberdir, aksi takdirde sadece muayyen bir nokta-i nazara göre bütün vakıaları değerlendirmeye ve izaha çalışan ideolojik kriteriyum asla makbûl tutulamaz.

II. Yazar, halli diğerlerine takdim edilmesi lâzım gelen ikinci problem olarak, Türk fütûhatı ve Balkan yarımadasının zabtı esnasındaki hadiselerin inceden inceye ve sıhhatli bir şekilde tesbit edilmesi meselesini ele almaktadır. Bu meselede mühim noktaların bulunması ve daha fazla aydınlanmaya muhtaç vakaların mevcûdiyeti Burmov'un burjuva tarihçiliğine bu münasebetle de hüçûmuna aslâ hak verdiremez. Türk ve batı tarihçileri ilmî metodlarla vakıaların sırasını ve mahiyetini tenkid ve kontrol edilmiş hadiseler üzerine isnad ettirmek yolunda mevcûd ve her türlü kaynakların verdiği imkân nisbetinde gayret göstermektedirler. Bu çabaları muvaffak olmamış telâkki etmekte daha ziyade bir

maksad-ı mahsus aramak lâzımdır. Çünkü, bu konuda henüz karanlık ve müphem kalmış noktaların ve meselelerin aydınlatılması sadece ve münhasıran bunlarla ilgili olarak ele geçecek mutaların, yeni vesikaların tahlil, tefsir ve değerlendirilmesi ile mümkün olabilecektir. Şimdiye kadar, bilinen kaynaklar, türlü açılardan, tetkik ve tenkide tabî tutulmuş, tarihî gerçeklere mümkün merteye yaklaşmıştır. Ancak yazarın bu vadide tamamen hususî bir dikkat atfedilmesi lâzım gelen şeyin, fâtihlere karşı mücadelede halk kitlelerinin iştirakine taallük eden vakaların tesbiti olduğu hakkındaki iddiasını yine kendi ideolojik görüşünün bir tezahürü, bir neticesi kabul etmek mevkiindeyiz. Zirâ, bu günkü şartların ve telâkkilerin mümkün kılacağı bir hususu XIV. asır içerisindeki Bulgar topluluğundan ümit etmek ve buna ait bir vesika beklemek oldukça bir hayalperestlik sayılacaktır. Bulgar feodalizminin ve aristokrasi sınıfının baskısı ve tahakkümü altında bulunan halk yığınlarının lehte ve aleyhte bir harekete efendilerinin rızası ve teşebbüsü dışında kalkışması ne dereceye kadar mümkün olabilirdi ve bu vakaların tesbiti nasıl sağlanabilirdi, pek kestirilemez. Bilakis fütûhatın hemen akabinde hiç bir sızıltıya meydan vermiyecek şekilde geçen Bulgar halk kitlelerinin fâtihlere inkiyadı -ki aksine delâlet eden bir emâre yoktur- Bogomilizm cereyanları ve ekonomik şartların ağırlıklarından bunalan bu topluluğun büyük bir emniyet ve adalete, huzura kavuştuğunu gösterecek mahiyettedir. Bilhas- sa, XIV. asır boyunca Balkan devletleri arasındaki haricî siyaset münasebetlerini Türklere karşı siyasî kombinozonları daha iyi bilmek muhakkak ki lâzımdır. Bu konuda henüz müphem kalmış bazı meselelerin mevcüdiyeti iddiası doğru görülebilir. Fakat bu vadide burjuva tarihçiliği diye istihfaf ettiği Türk ve batı tarihçilerinin, şimdiye kadar elde ettiği neticeleri müsbet karşılamak bunları daha ilerletmek için gayret sarfetmek lâzımdır.

Burmov'un, bu konuda aydınlanmaya muhtaç gördüğü meseleler kendi açısından ele alınmış olanlardır. Bunlara daha fazla bir vuzuh getirecek tarafsız ve tam ilmi metodlarla yapılmış araştırmalar elbette memnuniyeti mucib olacaktır. Fakat, onun sıraladığı sekiz noktadan (a. Çar İvan Alexandre ile Murad I arasında aktedilen Türk-Bulgar ittifak müâhedesi, b. Bu çarın Türklere ve Bizans'a karşı siyaseti, c. I. Murad ile çar arasındaki bu

ittifakın hükümden sâkit olması, d. Türklerin Sofya üzerine yürümesi ve bu şehri almaları, e. Kuzey-doğu Bulgaristan'da Osmanlı hakimiyetinin genişlemesi, f. Tırnova çarı İvan Şişman'ın Bulgar devletinin bağımsızlığını muhafaza etmek hususundaki teşebbüsleri, g. Bu çarın Türklere karşı Bulgar-Sırp koalisyonuna iştiraki meselesi, h. İvan Şişman orduları tarafından müstevlilere karşı girişilen muharebeler, i. Bu çarın akibeti) başka, daha bir çok hadiselerin vuzûha kavuşması da önemlidir ve bu noktalar iyice aydınlandıktan sonra, belki de yazarın bazı tereddütleri ortadan kalkabilecektir. Bahsettiği devrede yâni 1363 ile 1396 seneleri arasındaki Bulgaristan fütûhatı esnasında güvenilir kaynakların sadece küçük bir kayıpla işaretledikleri fakat mahiyetini iyice belirtmeğe girişmedikleri daha bir çok hadiseler vardır ki, bunlardan bir kısmını şöylece sıralamak mümkündür:

1. Lala Şahin Paşa'nın Zagra ve Filibe'ye akınları ve sonra buraları fethi sırasında Bulgar prensliklerinin, feodal beylerinin ve halkının sosyal, dinî ve ekonomik durumu nasıldır?

2. Çar İvan Alexandre'in I. Murad ile ittifakına güvenerek Bizans imparatorluğuna karşı yaptığı harpte gayeleri ne idi? Bu çarın Bizans imparatorluğunun iyi niyetlerinden emin olamamasının sebepleri nelerdir?

3. Meriç kıyılarındaki Çirmen muharebesinde, Bulgarların Sırp-Macar ittifakına katılmalarında ne gibi âmiller aramak lâzımdır?

4. İvan Alexandre'in bir aralık Kırkkilise, Midye, Çınarhisar ve Vize'yi zapt edip Yanbolu'yu tahkim etmesi Bizanslılara mı, yoksa Osmanlılara karşı mı bir hareket telâkki olunabilir? Asırlardan beri Trakya'ya sahip olmak için Bizanslılarla yaptıkları mücadelelere yeni bir faktör olan Osmanlıların dahil olması Bulgar halkı üzerinde ne gibi bir tesir yaratmıştı?

5. Neşri'nin bahsettiği Dobruca-oğlu'nun kendisine merkez vazifesi gören Varna halkının *ittifak edip ant içerler ki tekfurunu tutup hisarı*» Ali Paşaya vermek istemelerinin ve sonra buraya gönderilen Timurtaş-Paşa-zâde Yahşi Bey'in karşılaştığı hadisenin iç yüzü ne idi?

6. Osmanlıların Sofya'yı almak istemelerinde ve büyük bir mukavemet görmeden emellerine muvaffak olmalarında, Bulgar halkının içinde bulunduğu zor durum acaba ne nisbette rol oynamıştı?

7. İvan Alexandre'in ölümünden sonra Tırnova, Vidin, Kös-

tendil Bulgar prenslikleri (bazıları çar ünvanını taşıyordu) ile «Dobruca-oğlu» nun Karadeniz sahilindeki Bulgar, Romen ve Kumarlardan mürekkep halk üzerinde kurduğu prenslik, Bulgaristan'da millî birlik mefhumunun mevcûd olmadığını gösteren bir hadise iken Bulgar devletinin istiklâli diye bir şey bahis konusu edilebilir mi?

8. İvan Alexandre'in oğullarıyla diğer Bulgar prenslerinin hiç bir zaman birleşmemelerindeki hakikî sebepler nelerdir?

9. Vidin Bulgar Prensi Stratismir'in kardeşi Şişman aleyhinde I. Murad'a Tırnova Bulgaristan'ının aralarında taksimini teklif etmesinin sâik ve âmilleri ne idi?

10. Tırnova çarı İvan Şişman (Susmanun)'ın kendi devlet erkânı ile müşavere ettikten sonra pâdişâh'a itaata karar vermesi ve Neşri'nin ifadesi ile «*kefen boğazına takup Yanbolu'da gelüp, Hünkâr'ın atı ayağına düşüp enva-ı tazarruat ve tezellülât edüp Silistre'den iyi hisarım ve şehrim yoktur, sultanıma vireyün ebedî kulu olayun tek benim günahımdan geçüp sultanımın bana gönlü perişan olmasun*» diye ricalarda bulunması acaba, Burmov'un ileri sürdüğü gibi Bulgar devletinin istiklâlini muhafaza etmek hususundaki bir teşebbüsü olarak mı telâkki ve kabûl olunmalıdır, yoksa, pâdişâh'ın teveccühünü kardeşinden evvel kazanmaya gayret göstermesi midir?

11. Şişmanın Tırnova'yı kaybettikten sonra Niğbolu'da müdafaa kalkışması fakat, orada da tutunamayınca oğlu ile birlikte Sadrâzam Ali Paşa'ya teslim olarak, tekrar affını rica etmesi ve buna da muvaffak olması hadisesinde fâtihlere karşı mücadelede Bulgar halkının ne derecelerde pasif davrandığı meselesini araştırmak doğru olmaz mı?

12. Şişman'ın oğlu Alexandre'in ihtida edip Mehmed adını alınca evvelâ Samsun, sonra da İzmir valiliklerine tâyin edilmesi meselesi derinleştirmeğe değer ve Bulgar politik ve sosyal hayatının hangi temellere dayandığını gösterecek bir nokta telâkki olunabilir.

13. Macar kralının Bulgarları, katolik kilisesinin baş düşmanı sayarak onlara hücum ve kendilerine cebren Roma kilisesinin hakimiyetini kabûl ettirmeyi kararlaştırması ve bu maksatla Vidin'i zabt ile Fransisken misyonerleri vasıtasıyla onbinlerce Bulgarı katolik mezhebine girmeye zorlaması acaba, Bulgaristan fütûhatı-

nın başlıca âmilleri arasında sayılmaz mı?

14. Bu münasebetle Gibbons'un kaynaklarına atfen bildirdiği tarihi gerçeği, yâni, 1370 de batı Bulgarlarının uğradıkları insafsız zulümlerden dolayı Türklerin gelip kendilerini kurtarmalarını can u gönülden istemelerini acaba Burmov, inkâr ve teville kalkışacak mıdır ve bunun sorumluluğunu da mutadî olduğu veçhile yine burjuva tarihçiliğine mi yüklemek isteyecektir?

15. Köstendil Bulgar Prensi Kostantin'in Samakov muharebesini takiben I. Murad'a itaatini arzetmesi ve prensliğinde ibka edilmesi hadisesi, Bulgar halkı üzerinde ne gibi bir tepki yarattı ve bundan sonra müstakil bir Bulgaristan'ın yaşamaması ile bu hadiseler arasındaki irtibat ve münasebetler nasıl izah olunmalıdır?

16. XIV. ve XV. asırlarda Bulgarların Macarlara, Rumen voyvodalıklarına ve onların tehdid ve tecavüzlerine karşı Türk hakimiyetini nasıl bir koruyucu ve güvenlik kaynağı saydıkları meseleleri.

İşte Burmov'un meskût geçtiği, fakat, daha fazla aydınlanmasına ihtiyaç duyulan problemlerden bazıları da bunlar olarak düşünülebilir ve bu sorulara cevap teşkil edecek izahlar, aydınlatmalar ancak ilmî tarih metodları ile hiç bir ideolojik görüşe saplanmadan şuurlu ve sabırlı bir araştırma neticesinde elde edilebilir.

III. Yazar; üçüncü problem olarak Balkan yarımadasında Türk hakimiyetinin kronolojisinin daha sıhhatli olarak tesbit ve tesisini bahis konusu etmiştir. Ona göre, Burjuva tarihçiliği, kronoloji hususundaki samimi arzularına ve titizliklerine rağmen, bu sahada bir ilerleme kaydetmiş değildir. Sıhatsız ve mütenakız bir şekilde yapılan etüdler bu meselede meydana çıkan bir çok suallerin aydınlanmasına mani olmaktadır. Filhakika, bu devir tarihinde tarihi hadiselerin kronolojik sırasınında bir çok tereddütler ve vuzuhsuzluklar vardır. Bazı kale ve şehirlerin fetihleri, bir kısım savaşların tarihleri hakkında mevcûd kaynakların verdikleri bilgiler, bilhassa bu devir tarihi için, kifayetsiz ve mütenakız görülmektedir. Bundan sonraki araştırmaların bir hedefi de herhalde bu istikamette olmak gerektir. Ancak, misal olarak verdiği Edirne'nin fethi tarihi, kendisinin bu yolda ileri sürdüğü faraziyeler hilâfına ve kanaatlerinin aksine, pek o kadar karanlık değildir. Bizim Edirne'nin 600. fetih yıldönümü vesilesiyle tertiplediğimiz seminerde de belirtildiği üzere ve sayın İnalçık arkadaşımızın bulduğu yeni bir vesikanın ışığı altında, fetih tarihi 1361

olarak vuzuha kavuşmuştur. Bu hususta küçük bir şüphe ve tereddüde düşülse bile, fetih tarihini 1362 den sonra kabul etmeğe imkân yoktur. Hele Burmov'un bazı ihticace salih olmayan kaynaklara atfen iddia ettiği 1371 tarihi asla şayan-ı kabul görülemez. Çünkü I. Murad'ın tahta çıktığı tarihi tesbitte aldandığı gibi, diğer delilleri de (Kantakuzen'in hatıralarında bu hususta hiç bilgi vermemesi, Türk akınlarından geniş mikyasta bahsettiği halde bu meseleyi diğer Bizans müverrihi Demetrius Sydones'in meskût geçmesi, I. Murad'ın bir müddet Dimetoka'yı merkez seçmesi, Venedik kaynaklarının bu olayın 1361 den önce vuku bulunduğunu bildirmeleri, Rus kaynaklarının 1369 ı göstermeleri). kolaylıkla cerh edilebilecek mahiyettedir ve çürüktür. Sırp kroniklerinin Çirmen muharebesine ait kronolojisini itimada şayan bulması tamamen indî bir mülâhazadır, Çağdaş rahib İsayanın ve Osmanlı kroniklerinin Sırp despotu Vukazin'in Edirne'ye doğru yaptığı akının hedefini, Osmanlıları Rumeli'den tard ile Anadolu'ya çekilmeğe mecbur etmek olduğu yolundaki kayıtları ise bu hususta asla mesnet olamaz. Zirâ, bu akının hedefi, Edirne istikametinde yapıldığı cihetle aynı zamanda Edirne'yi Türklere almak olabilirdi. Edirne'nin muhasaradan kurtarılması farz ediliyor da niçin Edirne'nin geri alınmasının hedef tutulmuş olacağı kabul olunmuyor. Hülâsa Edirne'nin 1371 yılının eylül veya ekim başlarında zabtedildiği yolunda Burmov'un ileni sürdürdüğü tez, onun kaynaklarını değerlendirmekten ne derecede âciz bulunduğunu, hükümlerini tamamen yanlış ve ters muhakemelere göre, önceden edinilmiş kanaatlerine göre verdiğini gösterecek mahiyettedir.

IV. Yazar, dördüncü problemde Balkan devletlerinin Osmanlı imparatorluğu içinde erimeleri ve bu memleketlerin fethi sırasında Türklere muvaffakiyet sebeplerini incelemekte ve bu keyfiyete şimdiye kadar kâfi derecede dikkat atfedilmediğini, hakikat halde ise bahis konusu devre için bunun esaslı bir problem olduğunu iddia eylemektedir. Ona göre, bazı modern Türk tarihçilerinin Osmanlı Türklere karşı üstünlüğünü, fitreten cengâver bulunmalarını, idare kabiliyetlerini iddia etmek suretiyle ileri sürdükleri mutalâalar hiç bir ilmî kıymeti olmayan ırkçı ve sahte cesurluk, kahramanlık iddialarından ibarettir ve Türklere zafer ve muvaffakiyetleri çok daha derin sebeplerin, sosyal ve ekonomik nizamın neticeleridir.

Burmov, bu probleme cevaben, bir taraftan Balkan memleketlerinde diğer yandan bizzat Osmanlı devletinde feodalizmin inkişafı seyri içinde araştırılması lâzım geldiği görüşünü savunmakta ve bununla ilgili iki unsur kabul etmektedir. Evvelâ, feodal şekillerin mutlak hakimiyeti neticesinde tespit edilebilecek husus olup bu Balkan memleketlerinin feodal parçalanmalarını intaç edecek ve bu memleketleri zayıf düşürecek müdafaa için teşkilatlanmalarını imkânsız kılacak bir durum yaratmıştır. Saniyen, Türk feodalitesinin askeri ve soyguncu (spoliateur) karakterde bulunması bu feodaliteyi yabancı ülkelerin yağma edilmesi ve ganimetini alması noktasında müşterek bir iştihaya sevk etmek yapılarında olması keyfiyeti idi. Yazar, feodalizmin inkişafı seyri içindeki bu iki unsurdan başka müslümanların dinî ideolojisinin oynadığı muazzam role ve bu heyecanın Türk halk kitlelerini harekete geçirmeğe muvaffak olduğuna işaret etmekte «bilhassa bu dinî taassup fatihlerin hıristiyan milletlere karşı mücadelelerinde onları cengâver bir hale getiriyordu» demektedir. Bundan sonra da Balkanlardaki hakim feodal sınıfın müşterek bir harekete hevesli olmadığını bu feodalitenin pek az istisnası ile fatihlere karşı mücadelede halka ihanet ettiğini ve onlarla anlaşarak, kendilerini Türklere hizmetine arz ettiklerini bildirmektedir. İşte dördüncü problem olarak ele aldığı meseleler ve ortaya vaz edilmiş şekli bunlardır. Bu sahada çalışan ve tetkikler yapan ilim adamlarınca tamamen malûmdur ki, büyük önemi aşikâr olan bu meseleler, yani, Osmanlı devletinin kuruluş devrindeki muvaffakiyet sebepleri, askeri, siyasi, idari ve ekonomik zafer ve başarıların âmilleri, bu Bulgar tarihçisinin, tahlile çalıştığı gibi pek o kadar basite irca edilebilecek nitelikte ve onun haiz olduğu malûmat ve müktesebatı ile çözmeğe ve halletmeğe muktedir olabileceği bir vasıfta değildir. Hususiyile, bazı örneklerin tesiri altında mutalâa yürüten ve vakıaları ters taraftan muhakeme etmeğe alışmış bir kimsenin bu konudaki iddialarına asla iltifat edilemez. Zirâ, Osmanlı devletinin Balkan fütûhatındaki muvaffakiyetlerinin sebeplerini anlayabilmek için bu devletin kuruluş devrindeki bünyesine menşelerine askeri, idari, dinî ve sosyal müesseselerinin Selçuklulardan, İlhanilerden beri mütamadî gelişmekte olan karakterine nüfuz etmek icab eder. Osmanlıların Bizans hududu üzerindeki coğrafi durumlarının Anadolu'daki diğer Türk beylerinin

onlarla münasebetlerinin, Trakya ve Makedonya'da boş ve zengin topraklar bulan bir çok göçebe unsurların ve fakir köylülerin Rumeli'nin zengin timarlarını elde etmek isteyen sipahilerin buralara yerleşmek istemelerinin ve daha birçok faktörlerin bu muvaffakiyetlerin başlıca sebeplerini teşkil ettiğini bilmek gerekir. Burmov'un hatırlamadığı en büyük faktörün, Osmanlıların Balkanlardaki fütühatı kendileri için nüfusca büyük zayıfatı mucip olmadan kolaylıkla yapılmış olması keyfiyeti bulunduğunu belirtmek mecburiyetindeyiz. Kezâ, sulh yolu ile zaptedilen yerlerdeki halkın muayyen ve makûl bir nisbettaki vergilerini vermek üzere yerlerinde bırakılmalarını da bu muvaffakiyetlerinin sebepleri arasında sayabiliriz. Yazarın, Türklerin fıtraten cengâver oldukları ve idarî kabiliyetlerinin de Balkan halklarından kat kat üstün bulunduğu yolundaki mütalâaları bu hasletlerin en garazkâr müellifler tarafından bile kabûl ve tasdikleri muvacehesinde, inkâra yeltenmesi ve bunları hiç bir ilmî kıymeti olmayan ırkçı iddialar olarak vasıflandırması tamamen indî ve subjektif bir hükümdür ve kendisinin burada zikrine lüzum görülmeyen bir takım komplekslerin tesiri altında kaldığını gösterecek mahiyettedir. Balkan fütühatı esnasında başta bulunan hükümdarların ve bilhassa I. Murad'ın ve Türk ümerasının kuruculuk meziyetlerini göz önünde tutmak lâzım geldiği gerçeğini Burmov'un unutmaması lâzımdır. Büyük ve yaratıcı fertlerin sosyal hayattaki hakim rolünü dikkate alamayan bir determinizm sosyal hayatın ve tarihî tekâmülün çok büyük bir âmilini ihmal etmiş olur. Türk feodalitesi tabiri ve mevcut olmıyan bir şey icat etmekle Burmov yanlış bir teşhise saplandığının farkında değildir. Hakiki manası ile sadece bir Türk toprak aristokrasisi vardı ki, bunu batıdaki feodal sınıflar ile mukayese etmeğe imkân yoktur. Şartları hudutları ve mahiyetleri arasında hiç bir münasebet mevcûd değildir. Bu sınıf, şüphesiz askerî ve idarî karakterdedir. Fakat, aslâ spoliateur değildir, yağma ve ganimet peşinde hareket etmeleri bile bir usul ve kanuna bağlıdır, askerî ve stratejik icaplarla mukayyettirler. Gaza ve cihad farızasının bu fütühatta muazzam bir rol oynadığı vakıası doğrudur ve bunu mühim bir faktör olarak saymak lâzımdır. Ancak, dinî ve mistik heyecanlarla harekete geçen derviş zümrelerinin, mutasavvıflarına da hıristiyan halk arasında mütemadî bir islâm propagandası yapmakla meşgûl olduk-

larını ve bilhassa Bogomiller gibi ortodoks kilisine düşman heterodoks cemaatler arasında islâmlığı, küçük mikyasta da olsa, yaymağa muvaffak oldukları hesaba katılmalıdır.

Balkanlardaki hakim feodal sınıfının fatihlere karşı mücadelede halka ihanet ederek onlarla anlaştıkları meselesine gelince, bunun iç yüzüne nüfûz etmek için çok cepheli araştırmalara ihtiyaç olduğu aşikârdır. Sayın Köprülü'nün belirttiği gibi, bu keyfiyet bilhassa Bizantinoloji ve Slavistik tetkiklerinin elde edecekleri neticelere bağlıdır. Bu hususta türk kroniklerinin ve vesikalalarının da bu nokta-i nazardan araştırıldığı takdirde zengin malzeme sunacağı tabiidir.

V. Burmov, ehemmiyeti diğerlerinden daha az olmayan beşinci problem olarak Balkan yarımadasının Türkler tarafından zaptının ilerlemeyi mi yoksa, bir gerilemeyi mi işaret ettiğini araştırmayı zikr etmektedir. O, bermutad yine bazı muasır burjuva tarihçilerine hücum ile bu fütühatın Balkan ülkelerine getirdiği faydayı ve ferahlığı red ve inkâra kalkışmaktadır. Halbuki açık ve net bir tarihî hakikattir ki, Balkan kavimleri Osmanlı hakimiyeti altına ve siyasi nizamı içine girmekle pek büyük sosyal ve ekonomik istifadeler sağlamış, derme çatma, batı ve merkezî Avrupadakilerle asla kıyaslanmıyacak derecede geri bir feodalite anarşik durumundan derli toplu bir imperium nizamı içinde mevki alarak daha yüksek bir merhaleye vasil olmuşlardı. Evvelâ, feodalite sisteminin kendilerine yüklediği ağır vergilerden kurtulan hıristiyan ahali, çok daha hafif olan Osmanlı devlet vergisinin kanunnâmelerle hak ve vazifeleri tayin ve tarif olunan hür mükellefi haline geliyorlardı. Saniyen, ekser ahvâlde seferber bir halde bulunan Osmanlı ordusunun geniş ihtiyaçları ve devlet merkezi ile Edirne gibi büyük şehirlerin iaşesi için devlet tarafından yapılan milyonlarca akçalık satın almalar Balkanlardaki hıristiyan çiftçinin ve bu arada bilhassa Bulgar köylüsünün mahsulünü büyük mikyasta değerlendirmekte idi. Üçüncü olarak Balkanlar'da Türklerin yerleşmeleri ve devletin plânlı bir şekilde imar ve kolonizasyon faaliyetleri ilerledikçe, şehir ve kasabalarda Anadolu'dakiler gibi korporasyonlar vücûd bulmakta, medreseler, imaretler, zaviye ve tekkeler kurulmakta, asker, ülema, memur ve mütekaidler ve Osmanlı siyasi ve sosyal nizamının getirdiği diğer bir çok zümreler önemli bir müstehlik sınıf teşkil etmekte

idiler. Ayrıca Anadolu'dan gelip, Venedik, Avusturya, Polonya ve Macaristan istikametlerine doğru uzanan ticaret yolları Balkan şehir ve kasabalarına yeni bir iktisadî hareket veriyor, İstanbul, Edirne, Selânik ve Filibe gibi büyük şehirler Balkanlardaki hıristiyan reayayı eski devirlerin sefaletinden kurtarıyordu.

Bu fütûhatın Balkan halklarına XV. ve XVI. asırlardaki inkişaf ve itilâ devrinde kazandırdığı faydaların ancak bir kısmını teşkil eden bu müşahhas misâl, inkârı kabil olmayacak derecede bir ilerleme eseri olduğu halde, Burmov'un bu hakimiyetin netice itibariyle Balkan milletlerinin maddî ve manevî kültürlerini tahrik ettikleri yolundaki iddiası ve batıl görüşü, onun ne derecede sakat bir zihniyetin esiri olduğunun bariz bir delilini teşkil eder. Elbetteki, yeni şartlar ve imkânlar onların ekonomik, siyasî ve kültürel inkişaflarına kendi kabiliyetleri nisbetinde hizmet etmekte idi. Yazarın, XIII-XV. asırlarda Bizans imparatorluğu, Bulgaristan ve Sırbistan'ın çok inkişaf etmiş yapıcı kuvvetlere malik, aynı zamanda zengin bir maddî ve manevî kültürün hamili memleketler olduğunun gözden uzak tutulmaması lâzım geldiği tezini savunması, bu sözde progresist tarihçinin yüksekten uçmağa heveslenmesi olarak telâkki ve kabul edilmelidir. Bizansı bir tarafa bıraksak bile, basit ve iptidai bir toplum hayatı yaşayan, o zamanki Bulgar prensliklerinin «çok inkişaf etmiş yapıcı kuvvetlere malik» ve «zengin bir maddî ve manevî kültürün hâmilisi» olduğunu ileri sürebilmek için, Burmov gibi çok safdil veya şöven olmak lâzım gelir. Hele, bunların «hiç bir sahada batı Avrupa memleketlerinden geride değil, bilâkis, bazı noktalarda onlardan ileri olduklarını» iddia etmesine karşı sadece kendi tabiri veçhile tarihî gerçekleri hayasızca tahrif «falsification éhonté» sûretinde vasıflandırmaktan başka bir şey denilemez. Hakiki manasıyla bir ekonomiye ve ırk hasletlerinin müsaadesi ve kabiliyetleri nisbetinde, dinî ve sosyal özgürlüklerine osmanlı fütûhatı sayesinde eriştiklerinden gafil görünmekte mazûr iseler de, kendilerini antikitenin manevî varisi saymalarına verilecek pek çok cevap vardır ve keyfiyetin izahını mütehasşıslarına bırakmak doğru olur.

Burmov düşünmüyor ki, Bulgarların yaşadığı memleketler de diğerleri gibi, o zaman bütün dünyada cari olan *hakk-ı feth* namına devlete ilhak edilmişti. Bu fütûhat yapıldığı esnada, Bulgarlar, fatih milletin şefkat ve merhametine ilticadan başka hiç bir iddiada bu-

lunmak hakkını haiz değillerdi. Onlar, o devirde, fâtil ve kurucu milletle eşit haklara sahip olmak veyahut hakimiyete iştirak eylemek iddiasını-hıristiyan kaldıkları müddetçe-dermeyen edemezlerdi. Çünkü, bütün dünyada câri ve bütün vicdanlara hâkim olan umde galibin mağlûb üzerinde mutlak tasarruf hakkını kabûlden ibarettir. Yine Burmov düşünmüyor ki, devrin bu hakim prensiplerine rağmen, Osmanlı fütûhatı ile fanatik katolik hakimiyetinin zıddına olarak müslüman Türklerin hâiz olduğu ve kendisinin anlayamayacağı derecedeki yüksek insanî hasletleri bulgarlara asırlarca müddet, hatta hâkim unsurun aleyhine yaşamak ve inkişaf etmek imkânını bahşetti. Millî ve dinî müesseselerini bu hâkim milletin musamahası ve geniş düşünürlüğü sayesinde koruyabildiler. Yoksa, o devirlerde hıristiyan Avrupa için meçhul olan ve Balkan fütûhatından iki asır sonra bile bazı yerlerde müslümanlara hayat hakkının tanınmadığı bir dünyada fâtiler bu küçük ve iptidai cemiyet hayatı yaşayan Bulgar topluluğunu, Bulgar namını ortadan kaldıracak şekilde, imhaya veya kendi dinlerine çevirmeye pekâlâ muktedir idiler. Böylesine insanî hareketten dolayı Osmanlı Türkleri'ni muaheze etmek, imparatorluğu dahilinde millî ve dinî kisveleri ve müesseseleri ile birlikte bulgarlara hayat hakkı tanımalarını tenkid eylemek için insanın, Burmov gibi tarafgir ve insanlık hislerinden tecerrüd etmiş ve bilhassa ciddi bir ilim adamı vasfını taşıyan tarihçiye asla yakışmayan şöven fikirlerle malûl olması icab eder. Osmanlı İmparatorluğunun inhitat asırlarında (XVI. asırdan sonra) bu devletin ihtiyaçlarına ve şartlarına göre ilerliyemiyerek statik bir durumda kalmasından zarar gören, küçük ve mahdut sayıdaki hıristiyan Bulgar azınlığı olmayıp, asıl hâkim unsur olan Türkler de dahil olmak üzere, bütün vatandaşlar olduğu meselesi ayrı bir konudur ve bu bahisle ilgisi yoktur. Asıl mesele bu fütûhatın bulgarlar için bir nimet olduğu, onları perişanlıktan ve dahilî mücadelelerden kurtararak büyük ve âdil bir imparatorluk nizamı içinde hür vatandaşlar olarak tanınması, o cemiyet için bir ilerleme merhalesi bulunduğu tarihî gerçektir. Burmov ve onun gibi düşünen dar görüşlü ve sakat zihniyetli şöven tarihçiler ne kadar çaba gösterirlerse gösterebilirler bu tarihî hakikati gölgelemeye muktedir olamazlar. XIV. asırdaki Bulgar cemiyetinin rönesans hareketleri ile bir ilgisi ve irtibatı bulundu-

ğunu, eğer Türkler gelmese imişler, büyük bir inkişafa mazhar olacaklarını iddia edebilmek ve tarihî gerçekleri tahrife çalışmak asla mümkün değildir.

VI. Sonuncu problem olarak, yazar, bulgarların Avrupa'ya müdafaada oynadıkları role dikkati çekmek istemektedir. Ona göre, Osmanlıların merkezi Avrupa'ya akınlarına daimi sûrette mukavemet edenler arasında bulgarlar da bulunmuştu. Bu mukavemet, güya, Türklerin tecavüzî hızlarını kaybettirmiştir ve eğer Avrupa, geçmiş asırlar boyunca elde ettiği muvaffakiyetlerden mağrur ise, bunun şerefi, meçhul kalan fedakârlıkları ve muvaffakiyetleri doğurmuş olan yüzbinlerce Balkanlı hıristiyanlara aittir. Avrupa, bunlara minnettârdır.

Görülüyor ki, Burmov bir complex d'infériorité'den kurtulmak ve Bulgar topluluğuna meziyetler, kahramanlıklar kazandırmak, bu sûretle millî gururu ve izzet-i nefsi yükseltmek çabasıdadır. Halbuki, tarihî bir gerçektir ki, fâtihtir Osmanlı ordusunun tahripkâr, yağmacı, gayr-i insanî hareket eden unsurları çok defa mühtedî olmak sûretiyle veya akıncı gibi hizmetlerle, bu orduya katılmış Bulgar ve diğer hıristiyan reayadan olan kimselerdir. Türk, fitraten medenî ve insanî hislerle meşbû bir yaradılıştaki halde fâtihtirler arasında karıştıptamamen disiplin altına alınmadıkları ahvalde gayri insanî ve barbarca zihniyetle hareket eden Balkanlı hıristiyan unsurların, maalesef, bu devlete, bilhassa XVII. ve XVIII. asırlarda çok zararı dokunmuş ve ekseriya, Osmanlı ordusunun lekelenmesine sebep olmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu bütün müesseseleri, adaleti, maddî ve manevî vasıfları, otoritesi ile bir dünya devleti ve Avrupa muvazenesinde başlıca bir unsur olarak rol oynadığı zamanlarda, basit ve mütevazî bir şekilde bu devletin küçük bir unsurunu teşkil eden Bulgar halkının, Osmanlı medeniyetinin vücûda gelmesinde payı hemen hiç denecek bir mesafede bulunmuş, üstelik, ona mukavemet eden bir unsur değil bilâkis bir camia içinde en cüretli, en mutaassıp bir karakter iktisab ederek, Burmov'un müdafa ettiklerini söylediği batı dünyası için bazı istisnalardan sarf-nazar, tahripkâr, zâlim ve yüz karası bir hüviyet içinde görünmüştür. Bulgarların millet şuuruna sahip olarak imparatorluk içinde menfi rol oynamaları, buldukları muhitlerde Müslüman-Türk unsurlara karşı barbarlık hareketleri ile müterafık mukavemet

yuvaları kurmaları, ancak XIX. asrın olaylarından. Belki de, bu gün henüz bir asırlık bir millet ve devlet hayatını idrak edemedikleri için bu cemiyet Burmov' un kalemi ile kendisini dev aynasında görmekte medeniyet önderliği, hıristiyanlık müdafiliği gibi rolleri oynamış olmak hevesine ve özentisine kapılmaktadır.

Elbette, tarihi bir devrin etüdü bir sürü problemlerin doğmasına sebep olur ve tabiidir ki, Osmanlı Türkleri'nin Bulgarların yaşadığı toprakları da hakimiyetleri altına almaları ve orada asırlarca hükümlan olmaları meseleleri de böyle bir devirdir. Büyük bir dikkat ve titizlikle, tamamen ilmî görüşlerle yapılacak araştırmalar, yeni çıkacak vesikaların da ışığı altında, elde edilecek neticeler bu konularda tarihî hakikatlerin daha iyi anlaşılmasına hizmet edecektir. Bu safhada büyük tarihçi sayın Köprülü'nün tetkikleri başta olmak üzere, Barkan, İnalçık, Akdağ gibi genç ve değerli tarihçilerimizin şimdiden ortaya koydukları ve cerhedilmesi asla mümkün olmayan vesikaların bu türlü çalışmalara hayli hizmet ettiği ve ışık tuttuğu, meselelerin yavaş yavaş aydınlanmasına yaradığı görülmektedir. Bizim tetkiklerimiz ve yayınladığımız vesikalar sayesinde bir çok gerçeklere vakıf olmaktan mütevellit memnuniyet ve minnetlerini iblağa çalışan bazı Bulgar tarihçileri de vardır. Burmov ve başka arkadaşları, yanlış ve gayri ilmî yolları terk ederek ve bir takım prejüjelerden ve mübalâgalardan kurtularak Türk meslektaşları gibi ciddi ve sağlam metodlarla çalışır, iyi niyetle ilmî iş birliği zihniyeti ile hareket ederlerse, Balkan yarımadasının orta çağın son ve yeni çağın başlarındaki devirleri tarihinin bütün gerçekleriyle aydınlanmasına hizmet etmiş olur, bundan Osmanlı İmparatorluğu tarihi kadar Bulgar tarihi de faydalanmak imkânına kavuşur...

Bulgar tarihçilerinden Bayan Vera P. Mutafçieva'da 1962'de Sofya'da «XV.-XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda tarımsal münasebetler» adlı bulgarca bir monografi yayınlamıştır.

Kendisini öteden beri gıyaben tanıdığım ve hakkında genç bulgar tarihçileri içinde Bulgaristan'daki Türk hakimiyeti devrini oldukça tarafsız ve objektif bir şekilde tetkik ve muhakeme ettiğine dair bilgiler aldığım Bayan Mutafçieva bana yazdığı mektuplarda da neşrettiğimiz eserlerin kendilerine büyük mikyasta

ışık tuttuğunu, bunlara karşı derin bir memnuniyet ve takdir duyduğunu her vesile ile ifadeden geri kalmazdı. Eserinin fransızca hulâsasından edindiğim intiba ise pek menfi sayılamazdı. Esasen üç sahifelik hulâsa içinde ancak eserin umumî hatları belirtiliyordu. Kitabın bilhassa Balkanlardaki türk hakimiyeti devrinde mülk ve vakıf ekonomik ve sosyal müessesesini aydınlatmak gayesini ve iddiasını ileri sürmesi ve haşiyelerde de fazlaca miktarda «XV.-XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası'ndaki has-mukataa, mülk ve vakıflar» adlı eserimizin zikredilmesi, bunun daha ziyade bu vesikalara dayandığı intibamı bize vermişti. Müellifin bu mes'eleleri ilk defa aydınlığa kavuşturduğu, timar sisteminin yavaş yavaş arazi tasarrufunda merkeziliğe kaçan basit bir kâr mevzuu haline geldiğini açıkladığı, mülk ve vakıfların nasıl dirlik haline inkilâp edip sonradan nasıl eski ehemmiyet ve vüs'atlerini kazandıklarını izah ettiği yolundaki ifadeleri, bittabii fazla bir şey ifade etmiyor, kayıtsız şartsız mülkiyet şeklinin veya timar sisteminin teferruatını nasıl işlediği bu hülâsadan anlaşılamiyordu. Bil'akis, «köylünün toprağı üzerindeki haklarının diğer feodal cemiyetlere kıyasen, çok geniş bulunduğu mes'elesi üzerinde ısrarla durulduğu» yolundaki ifade insana epeyce ümit vermekteydi. Fakat, Sofya büyük elçiliğimiz tarafından tercüme edilen pasajlar, maalesef bu ümidi tamamen bertaraf etti ve hakikaten bize, eserin Bulgaristan'daki Türk hakimiyeti devri için tamamen türkler aleyhinde bir ruh taşıdığı şüphe ve kanaatini verdi. İşte, cevaplarımız ve düşüncelerimiz de bu tercümelerde hâkim olan zihniyete karşı izhar edilmiş ve açıklanmıştır.

Osmanlı cemiyeti, Balkanlardaki fütûhatı ile ve bunun neticesinde, yerli milletlerin insan kaynaklarını da içine alan ve onunla kaynaşan bir toplum olmuştur. Bu fütûhatın şekli ve safhaları ne olursa olsun, yerli halklar bu cemiyet içinde hüviyetlerini ve hele iktisadî potansiyellerini asla kayıp etmemişler ve hiç bir zaman, yazarın iddia ettiği gibi, «sistemli ve devamlı bir islâmlaştırma» yolu ile sömürülmemişlerdir. Evvelâ cebir tahtında hiç bir hıristiyanın islâm olduğuna, bahs edilen XV. ve XVI. asırlarda, tek bir misal gösterilemez. Ancak, iktisadî bakımdan pek az, fakat sosyal bakımdan azamî derecede, kendi durumunu kuvvetlendirmek isteyen, o devrin her tarafta hâkim zihniyetine göre toplum hayatında daha fazla hak ve sorumluluk yüklenmeyi arzu

eden yerli hıristiyanlar kendiliklerinden islâm olmuş, ihtida keyfiyetiyle, tabiatıyla, müslüman unsurun hâiz ve tâbi olduğu statü içinde bir mevki almıştır. Eğer «sistemli ve devamlı bir islâmlaştırma» dan devşirme usulü kastediliyorsa, bunun bilhassa bulgarlara isabet eden nisbeti hiç bir zaman yüksek dereceyi bulmamış, bu halkın bir kısmının askerî mükellefiyetleri hemen daima muavin birlikler olarak ve kendi hüviyetleri içinde bir muamele-yeye tâbi tutulmuşlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dirlik sistemiyle sovyet ve yugoslav ilim adamlarının bilhassa son zamanlarda fazlaca meşgul oldukları doğrudur. Evvelâ şunu kaydetmek gerektir ki, bu mes'eleyi, «Osmanlı feodalizmi ve özel olarak bu imparatorluğun toprak münasebetleri» olarak vasıflandıran ve adlandıran yazar, terminolojinin önemli nüanslarına pek dikkate lüzum görmemiş benzer. Çünkü, aslında toprakla ilgili olmakla beraber, bu sistemin, kökü daha eski Türk-İslâm devlet ve topluluklarına kadar uzanan, arazi hukuku, tasarruf, mülkiyet ve işletmesi, kısaca devlet - teb'a karşılıklı hak ve mükellefiyetleri mes'elelerini hiç nazara almayarak, basit bir şekilde osmanlı feodalizmi diye tesmiyesi çok noksan ve yanlış bir görüşün muhassılası sayılabilir. İddia edildiği gibi, bulgar tarih araştırmacılarının da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu konuya ait meselelerle yakından ilgilendikleri ve bazan sathî bir tetkike, çok defa da çarpık bir görüşe dayanan etüdler neşrettikleri görülmekte ve bilinmektedir. Fakat Sofya'yı bu türlü araştırmalar bakımından bir merkez olarak göstermek sadece bir tefahür arzusundan doğmuş gibidir.

Yazar, bütün marksist tarih görüşüne iltifat eden ve benimseyen sovyetler tipi tarihçiler gibi, Türk tarihçilerini de «burjuva tarihçisi» olarak tavsif etmektedir ve bunu artık yadırgamaya lüzum yoktur. Türk tarihçilerinin, Osmanlı müesseselerinin incelenmesi ve burada osmanlı dirlik sisteminin bütün cepheleri ile tamamen aydınlanması meselelerinde çok faaliyet göstermeleri gerektiği hususunda yazarın ifadesi çok doğrudur ve yerindedir. Şimdiye kadarki çalışmaları ve elde edilen neticeleri gösteren neşriyatı kifayetli ve tatminkâr bulmaması da nihayet bir kanaat mes'elesidir. Ancak top yekûn türk tarihçilerinin, bu vadede kendilerinden beklenen hizmetleri yerine getirmekten çok uzak kaldıklarına dair hüküm hayli mübalâğalıdır ve hakikata

uymamaktadır. Yazarın bu kitabında monografilerinden ve etüdlerinden geniş mikyasta faydalandığı bu günkü türk tarihçilerinin isimlerinin (Barkan, İnalçık, Akdağ, Gökbilgin ve saire) bulunması da kendisinin bu sözlerini tam manâsıyla nakzedecek mahiyettedir. Bulgar tarihçilerinin Sofya'da ellerindeki türk arşiv koleksiyonunun mahiyetini ve vüs'atini bilmediğimiz için bu babda bir mütalâa beyanına imkân yoktur. Yugoslavya'da, bilhassa Saraybosna'da, Başbakanlık Arşivi'nden yakın tarihlerde alınmış bir çok malzemenin, tarihi vesaikin mevcudiyetini biliyoruz. Ekserisi tahrir ve timar defterleri olan bu koleksiyonların muhtevisi, tamamen tarafsız ve ilmî metodlarla ortaya konduğu zaman ileriye sürülen yanlış iddiaların yerini, şüphesiz ki, tarihî gerçekler alacak ve bu konular da oldukça aydınlanabilecektir.

Yazar, yeniçeri ordusunun Sultan Orhan zamanında 1328 de ve kardeşi Alâeddin Paşa'nın teklifi üzerine kurulduğunu söylerken, evvelâ, iki esash hataya düşmüştür ki, bu hal, kendisinin Osmanlı Devleti'nin kuruluş devirlerini ve bu devirlere ait yeni neşriyatı takip etmemesinden veya eskimiş ve yanlış kanaatlere saplanmasından ileri gelmektedir. Zira Sultan Orhan zamanında kurulan ordu, tamamen türk asıllı gençlerden mürekkep yaya ve müsellemler birlikleridir, yeniçeri askeri değildir ve bu da Sultan Osman'ın oğlu Alâeddin Bey tarafından olmayıp Orhan'ın veziri Hacı Kemaleddin Paşa oğlu vezir Alâeddin Paşa ve Çandarlı Kara Halil tarafından yapılan telkin ve teklif üzerine olmuştur. Hums-u şer'î suretinde alınan hıristiyan esirlerden türk terbiyesi gösterilerek «yeniçeriler» namıyla bir kapı-kulu ordusu teşkili ise I. Murad zamanında Mevlânâ Kara Rüstem'in ve yine Çandarlı Kara Halil'in teklifi üzerine olmuştur. Gerek acemi ocağı, gerek yeniçeri ocağı birliklerinin gelişmesi filhakika zamanla olmuş ve II. Murad ile II. Mehmed devirlerinde bu teşekküller esas hüviyetlerini ve kadrolarını iyice iktisap etmişlerdir.

Yazarın «*zamanla korkunç bir şekilde büyüyen bu ordu XVI. yüzyılın sonuna doğru imparatorluğun savaş organizasyonunda önemli bir rol oynamıştır*» şeklindeki mütalâası ve hükmü pek anlaşılabilir. Bu asır sonlarında vuku bulan «Osmanlı-Avusturya» harplerinde kapı-kulu ocaklarının bazı baş kaldırmaları ve mağlûbiyetleri olmuşsa da bunu muvakkat ve arızî olaylar olarak kabul etmek daha doğru olur. Bunların yine aynı devirde,

iyice tanzim edildiği ve disiplin altına alındığı sıralarda mühim rol oynadıkları ve büyük faydalar sağladıkları da bir gerçektir. Daha sonraki yüzyıllarda devletin iç politik hayatında çok defa bozucu ve yıpratıcı bir unsur olmaları, devlet idaresi ve toplum hayatı için ciddi bir tehlike halini almaları mes'alesi, bu konunun dışında ele alınması ve dejenere olmasında rol oynayan çeşitli faktörleri ile birlikte incelenmesi gereken bir keyfiyettir. Bu hususta burada mütalâa beyan etmeyi lüzumsuz görüyoruz.

Yazar Mutafçieva'nın, Fatih Sultan Mehmed'in yeni kanunlar vaz etmesi münasebetiyle, onun bu faaliyetinin karışık bir durum arzettiğini bildirmesi vuzuhsuz ve mübhem bir iddiadır. Onun Kraelitz-Greifendorst tarafından 1921 de neşredilen metne dayandığı görülüyorsa da, buradaki hükümlerin ruhuna nüfuz edemediği ve hele Fatih Sultan Mehmed devrinde tedvin edildiği bilinen diğer neşredilmiş veya gayr-ı münteşir kanunnâmeleri hiç tetkik eylemeden böyle sathî ve acele bir kanaate vardığı anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi, bu kanunnâme mecmuaları derli toplu bir Codex halinde tertiplenirken bazı subjektif tasniflere tabi tutuluyor, muhtelif zamanlarda türlü vesilelerle kanun-halini almış hükümler bir nişancının kalemıyla veya bir yazarın inşasıyla bir araya getiriliyordu. Kaldı ki, yazara karışık gibi görünen hal, yani «*kefereye müteallik kanun*» bölümünde ticarete ve dış ticarete dair maddelerin bulunması, «*ahval-i cerâim ve sirkat*» faslı içinde arazi tasarrufu konusunda bazı hükümlerin mevcudiyeti, bu mes'elelerin derinliğine nüfuz edilirse, sebepsiz ve geliş-güzel değildir ve mutlaka zikredilen konularla uzak veya yakın bir ilgisi ve münasebeti bulunmuştur. Bu nüansları ve inceliği kavrayacak durumda bulunmadığı anlaşılan yazarın, acele bir hükme sapanarak, bu kanunnâmeyi «*meselâ Bizans hukuk seviyesiyle mukayese edilemez, ancak barbar hukukların durumu ile kıyaslanabilir*» şeklindeki düşüncesi, cevap verilmeğe bile değmeyecek derecede sakat ve çürük bir zihniyetin ve ilmî seviyesizliğin açık bir delili gibi görünmektedir. Geçmiş asırlarda büyük inkişaf ve tekâmül hamleleri göstererek Osmanlı İmparatorluğu'nun hakim olduğu ve kendisine nazaran hayli iptidai ve geri kalmış cemiyetlerde zemin ve zararın gerektirdiği tadilâta uğrayan Türk-İslâm hukukunun, barbar hukuklarının durumu ile kıyaslanabileceğini söylemek, yazarı, malûl bulunduğu tek taraflı ve güdümlü tarih

telâkkisi zaafına ilâveten, mutaassıp ve garazkâr ve eski devirlerin dar görüşlü hıristiyan tarihçisi seviyesine indirmektedir ki, batıda bu gün bunun temsilcilerine artık rastlanmaz olmuştur.

Yine Fatih Kanunnâmesini, bazı zahiri benzerliklere dayanarak, Burgond ve Galiçya hukuku ile münasebattar bulunmasını da yazarın bu husustaki ilmi selâhiyetini bilmediğimiz, daha doğrusu sahasına oldukça uzak düşen mevzulara da el atmak cesaretini anlayamadığımız için, biraz garip karşıladığımızı ilâve edeceğiz. Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet hizmetinde en aşağı kademeden en yüksek bir mevkie yükselmek tabii ve olagan bir hadise idi ve bir yeniçeri olarak vazife gören bir insanın da, zamanla liyakat ve iktidarını göstermesi ve devlet hizmetinde mühim yararlıklar ifa etmesi ile sadrazamlığa kadar çıkması daima görülmüştür. Mevzuat ve teşkilâtına uygun bulunan bu hal, şüphesiz ki, Osmanlı cemiyetinde kendine has bir demokrasi prensibinin hakim olduğu manasını taşımaktadır. Yazarın, notunda zikrettiği Babinger isminden anlaşıldığına göre onu da bu kategoriye ithal ederek, burjuva tarihçilerinin, artık doğuda ve batıda bir mütearife haline gelen, bu kanaat ve hükmünü paylaşması, bu türlü fikirleri «*tahrif ve tağşiş edilmiş*» bulması, osmanlı feodalizminin karışık ve teferruatlı sisteminin henüz gerekli surette incelenmemiş olduğunu, bu fikirlere cevap olarak, iddiaya kalkışması onun tarafsız ve iyi niyetli bir tarihçi olmadığını diğer delillerinden biri gibi görünmektedir. Osmanlı teşkilât ve müesseselerinin, medeniyetinin henüz izaha ve aydınlatılmağa ihtiyaç gösteren tarafları elbette mevcuttur; fakat bahis konusu olan mes'elenin anlaşılacak bir tarafı yoktur.

XV. ve XVI. asırlarda bilhassa Balkanlarda hükümdar tarafından kendilerine birer vesile ile temlik yapılan devlet ve saray adamlarının mevcudiyetini biliyoruz. Bir çok tarafsız batılı tarihçiler bile -ki bunları Bayan Mutaşçieva yine burjuva tarihçiler diye vasıflandırıyor - bu gibilerin toprak mülkiyetine dayanarak birer derebeyilik kuramadıklarını ve tahsisatları ve vecibelerini mülklerinden başka yerlerde yapmak zorunda bulduklarını kabul ve teslim etmişlerdir. Yazar, bu vakiaları birer mesnedsiz iddia olarak kabul etmekte ve tarihî gerçeklere uymamakta olduğunu söylemektedir. Halbuki, herhangi bir arazi mâlikinin, bu topraklarda fiilen tasarruf ederek şu veya bu suretle işletmesine katılan

yani reaya sıfatı ile bu arazide yaşayan kimselere karşı derebeyi durumunda olabilmesi için, bizzat ve müstemirren bunların başında bulunması, tahakkümün, keyfi ve müstebid idarenin her nevini tatbik edebilme imkânına sahip olması iktiza eder. Bu konuda geliş güzel bir kaç misal zikretmekle, yazarın yanlış kanaatini çürütmek, türk ve tarafsız batılı tarihçilerin iddiasının tarihi hakikatlere uygunluğunu tevsik etmek mümkündür. Meselâ II. Bayezid devrinde Kasım Paşa'nın, kendisi Silistre sancakbeyi olduğu halde, mülkü Filibe'de idi. Teke miralemi Mustafa Bey vazifesi Antalya'da olduğu halde Dimetoka'da bazı köylere mülk olarak sahipti. Saray adamlarından Ferhad ağa'ya Edirne'de Kozluca ve Balcalu köyleri padişah tarafından mülk olarak tevcih edilmişti (*Edirne ve Paşa Livası*, bk. fihrist). Şimdi bu adamların toprak mülkiyetlerine dayanarak derebeyi gibi hareket ettiklerini kabul etmek mümkün müdür? Binaenaleyh yazar, bu kanaatinde de aldanmış veya bizim kitabımızdaki vesikalardan tamamen haberdar olduğu halde bir iddianın «*tarihî hakikatlere*» uymadığını söylerken, bile bile bu gerçekleri tahrife kalkışmıştır. Rodoplar'daki vakıf köylerin XVII. asırda zorla islâmlaştırılmış olduğu hakkında istinad ettiği tarihî kaynağın ihtiyaca sâlih olup olmadığı bizce şüphelidir. Hiç değilse, hangi metni ne suretle tefsire tabi tuttuğunu bilmeden bir mütalâa beyanına imkân yoktur.

Yavuz kelimesini korkunç diye tercüme etmek türkçenin gavamızına vakıf olmamak demektir. Sultan I. Selim'in bu sıfatını zikr etmeyip de korkunç kelimesiyle tefsir ve izaha kalkışmak, iyi niyet noksanı değilse, cehaletten ileri gelme bir yanlışlıktır.

«*Malikâne ve vakıflarda serbest bırakılan esirler İslamlaştırılmamış*» kaydı, yukarıda Rodoplar'daki vakıf köylerin sonradan islâmlaştırılmış olduğu hakkındaki mütalâası ile tezat teşkil etmektedir. Onu tâkib eden cümle ise «*zaten islâmlığı kabul ettikleri takdirde bunlara hürriyet veriliyormuş*» acaip bir ifadedir. Gerek bundan gerekse daha sonraki sözlerinden «*bunlar kendilerini serbest bırakan eski efendilerinin adını soy adı alıyordularmış*», bir manâ çıkartmak ve yazarın ne demek istediğini anlamak hakikaten güçtür. Hıristiyan bir raiyyetin ihtida etmesi ile müslüman raiyet statüsüne geçmesi ve bunların tabii olduğu mükellefiyet ve vecibeleri ifa etmesi kadar tabii bir şey olamazdı.

Yazar kitabını yazarken faydalandığı eserlerin kendisine,

«devşirmenin sadece Osmanlı ordusuna taze kan teminini garanti etmekle kalmadığı, aynı zamanda feodal sosyeteğe ait malikânelere iş gücü de sağladığı yolunda tahminlerde bulunmayı» ilham ettiğini bildirmektedir. Bahis konusu ifade 153. sahifede geçtiğine ve burada iki defa benim *Edirne ve Paşa Livası* eserim bir defa da Prof. Barkan'ın *Kanunlar*'ı kaynak olarak zikr edildiğine göre, bu eserleri kasd ediyor demektir. Ancak *Edirne Paşa Livası*'nda bu münasebetle atıf yaptığı Şehabettin Paşa vakfı ile, Rum Mehmed Paşa mülkü arazilerinde yaşayan gayr-ı müslimlerin «cemâat-ı gılmân-ı vakf-ı ortakçıyan (Edirne'nin bir köyünde) ve karye-i Toyca-Oruzlu köyü gebrân (Dimetoka köylerinden) hâneleri» olması dolayısıyla, bunları kelimenin hakikî manâsıyla da devşirme saymağa imkân yoktur ve bu kayıtlardan, bir vakf ve mülkte yaşayan alel'âde bir raiyet mükellefinden başka bir mana da çıkmamaktadır. Bu topraklarda yaşayan diğer müslim reayâ gibi, elbette bunlar da iş gücü sağlıyorlardı. Fakat osmanlı ordusuna bu raiyetten ne gibi taze kan temin edildiği manası çıkarıldığı, eğer varılan hükme mesned teşkil eden kaynaklar bunlarsa, anlaşılmamaktadır.

«Sözü edilen derebeylerin»den maksat, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 505-506'da zikr edilen vakıflar ve bunun vâkıfı olduğuna göre, Hadım İbrahim Paşa'dır. Bir defa Kanunî Sultan Süleyman devri vezirlerinden olan bu adama derebeyi demek baştan başa hatadır. Onun vakf yaptığı Niğbolu'daki bu köylerle ve onun sâkinleriyle ilgisi, kelimenin hakiki manasında icray-ı hükmen eden ve ekseriya ecîr sıfatıyla çalıştırdıklarını, mevzû kanun ve teamüllere aykırı olarak sömüren, herhangi bir derebeyinin tutumu ve durumu ile asla kıyaslanamaz. Ona isnad edilen «*imtiyazlarını ustalıkla kullanarak kendisince sömürülen âhali sayısının çoğaltılması için çeşitli usullere baş vurma*» suçu (!) bizim tahrir kayıtlarından aldığımız şu vesikaların yanlış yorumlanmasından veya anlaşılmasındanıdır. Hadise şudur:

Niğbolu Livası'nda Tırnova'ya bağlı bir köy "hâric ez defter" dir ve buraya bazı hıristiyanlar (Nikola veled-i Radiç ve saire) "yeniden geldiğün istimalât ile şenlenmeğün bir mikdar hâsıl" bağlanmıştı. Aynı suretle Çernoy'a tâbi başka bir köy yine evvelce deftere yazılmamış yâni "hâric ez defter" kalmıştır. Burayı da şenletmek üzere bazı hıristiyan reayâ kendiliklerinden

gelip yerleşmişlerdir. Yazarın, ne kadar taraf tutarak ve adeta kasden diyebileceğimiz bir tahrif yaparak, kullandığı tahrir kaydını enteresan bir misal olmak üzere aynen buraya alıyoruz: «*Mezkûr karye mahûf ve muhâtaralı yerde harâmîden ve hırsuzdan hâli olmayup ol vehmden müslim ve kefere tavattun etmegüp hîn-i kitâbetde istimalat virilüp derbend olması lâzım ve lâbud olup ba'z-ı kefere hıfz ve hırâset edelim ve şenletmeğe dahi mültezim olup, ancak avâriz-ı divânîyeden ve gayrıdan muaf ve müsellemler olup ellerinde kadıdan dahi arzları olup öşürlerin ve rûsûm-ı şer'iyelerin ve örfiyelerin ve tekâlif-i örfiyeden bi't-temâm edâ edelim didiklerü makbûl buyurulup defter-i cedîde kayd olundu*». Görülüyor ki, ustalıkla reayâ celb etmek ve sömürmek dediği budur. Kendileri buraya şenletmeğe tâlip oluyor, benzeri ahvaldeki gibi, kendilerine bazı müsaadeler ve muafiyetler tanıyor, fevkalâde vergileri vermeyeceklerdir. Bayan Mutafçieva'nın çeşitli usullere baş vurduğu dediği de budur. Vakıf köylerin istihsal gücünün artması, buraların inkişaf ederek birer kasaba ve şehir haline gelmeleri, bir çoğunun da «*gıpta edilir bir refah seviyesine ulaştığı*» hakikatini kbul etmesi nihayet bir parça insafa geldiğini göstermektedir. Ancak sosyal ve ekonomik bir gelişme içinde yüksek bir refah seviyesine ulaştıkları zaman yine de «*cesâret devri*» olarak vasıflandırmasını ötedenberi itiyat edindikleri bir alışkanlığın mahsulü gibi kabul etmek lâzımdır.

Osmanlı hakimiyeti altına geçen Balkan köylüsünün hayatında bir iyileşme olduğu tarihi hakikatini inkâr etmek ancak marksist tarihçilerin baş vuracakları bir yol olabilir. Bu hususta inandırıcı vesikaların adem-i mevcudiyetini iddia eden yazara, bahis konusu asırlar için, bizim neşr ettiğimiz ve her türlü gıllu gışdan ârî bulunduğu herkesin ittifak edebileceği, vesikaları zikr eylemek kâfi bir cevaptır, sanıyoruz. Bizim iştigal sahamız dışında kalmakla beraber, osmanlı fûtuhatı esnâsında, fatihlerin mi, yoksa derme çatma sosyal ve ekonomik bir teşkilât ve nizam içinde yaşayan Balkan halklarının mı daha gelişmiş bir ekonomi düzeyine sahip olduklarını söylemek için burada bir tartışmaya girişmek yersizdir. XV. ve XVI. asırlarda osmanlı idaresinin Balkanlarda takip ettiği geniş dinî tolerans gibi, hıristiyan teb'asının malî ve ekonomik durumu ile ne derece objektif, müsbet ve yapıcı bir şekilde meşgul olduğunu anlayabilmek, takdir edebilmek

için bu hakimiyete tekaddüm eden devirlerde ortodoks halkın katolik hakimiyeti altında nasıl bir muameleye tabi tutulduğunu, nasıl nefes alamaz bir hale getirildiğini, hemcinsleri olan feodal senyörlerin ise onları ne türlü bir malî ve ekonomik baskı altında bulundurup ezdiklerini araştırmak ve bunun vesikalarını ortaya koymak lâzımdır. Bunu bitaraf ve ilmî usullerle çalışan bu devirle uğraşan tarihçilere bırakarak şu kadarını söyleyelim ki, yazarın, istihfafla bahis konusu ettiği, fakat sık sık müracaat mecburiyetini duyarak şahit tutmak istediği, türk resmî vesikaları XV. ve XVI. asırlar için tek güvenilir kaynaklardır ve bunlarda Balkan halklarının fâtilh ve hâkim unsur tarafından sömürüldüğünü değil bil'akis, onların uyguladığı -devrin türk-islâm devletleri için hâkim esas ve prensipleri dahilinde- insânî ve âdilâne usuller, sosyal ve ekonomik kanunlar sayesinde huzur ve emniyete kavuştuklarını, evvelki hayatlarına kıyasla daha yüksek bir refah seviyesinde yaşadıklarını isbat edecek mahiyettedir.

Toprağa bağlı bir köylünün derebeyi dediği dirlik veya mâlikâne sahibi ile karşılıklı olarak yargılandıklarını gösteren her hangi bir belgeyi, yazar görmediği için, yok farz etmektedir. Bu mes'elenin türlü şekli ve cephelerine temas eden pek çok vesika için arşivlerde küçük bir araştırma yapmak ve o devirlere ait şeriye sicillerine vakıf olmak kâfidir. Devletin birer temsilcileri olmakla beraber, bu dirlik sahiplerinin de bir çok kanun ve teamüllere riayet zorunda bulduklarına, mevzuatın onların asla keyfî hareketlere baş vurmasına müsaade etmediğini hatırlamak icab eder. Bu gibileri bizzat devlet farz ederek buna göre hüküm vermek galat-ı rüyetten başka bir şey olamaz.

Bulgar köylüsünün hâkim unsur bulunan türklere karşı giriştiğini söylediği mücadelenin hem sınıf, hem de milliyet mücadelesi olduğu hakkındaki düşüncesi ve hükmü, bahis konusu asırlar için, tamamen yanlış ve yersizdir. Zira, bulgar halkının XV. ve XVI. asırlarda ne sınıf şuuru, ne de milliyet duygusu mevcut değildi. Daha sonraki devirler için bunların muhasebesini yapmak bu mücadelelerin tarihî şeniyetlere uygun muhakemesine girişmek bahsimizin dışındadır. Ancak kendilerini sözde sosyalist ve komünist sayan bir marksist tarihçinin bulgar milliyet cereyanlarına bu derece geniş yer ayırmasını bir az hayretle karşılamamak mümkün olmuyor.